

НОВА ІСТОPIЯ

УДК (UDC) 63 : 021.7 : 93/94 (477)

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.4\(44\).671](https://doi.org/10.33782/eminak2023.4(44).671)

CONTRIBUTION OF POLTAVA AGRICULTURAL SOCIETY (1865-1920) TO SCIENTIFIC AND INFORMATION SUPPORT OF AGRICULTURAL SECTOR

Oksana Kapralyuk

National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of
Ukraine (Kyiv, Ukraine)

e-mail: Oksanakapr@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2034-8958>

ABSTRACT

The purpose of the research paper is to supplement and summarize information on the contribution of Poltava Agricultural Society to the scientific and informational support of the agricultural sector at the end of the 19th – early 20th century, to identify the main forms of oral and printed knowledge promotion, and to uncover the course of discussions between members of the Society and agricultural experts on this issue.

Scientific novelty. Information on the activities of the Society through the prism of its scientific and informational provision of the agricultural sector is supplemented, and in particular, the main factors that prompted experts to establish their press organs, the work to popularize domestic and foreign experience in agriculture both on the pages of their print periodicals and in lectures, the driving forces for the initiation of sectoral readings and courses for the population, their duration and content are analyzed.

Conclusions. Poltava Agricultural Society is one of the oldest scientific institutions in the country, established to conduct scientific research, as well as organizational, publishing, and popularization activities. It is found out that the Institution established and issued a number of journals, including 'Khutorianyn', 'Pratsi Poltavskoi Silskohospodarskoi Doslidnoi Stantsii', 'Kalendar', brochures, etc. The journal 'Khutorianyn' was in demand among readers, as evidenced by the constant growth of the number of subscribers to the periodical. As one of the best professional print periodicals, it was awarded a gold medal at the 4th Horticulture Exhibition. A great role in the production and spread of knowledge was played by the library of Poltava Agricultural Society, whose fund was constantly expanded with new publications. Important for the scientific and information support of agriculture was the activity of experimental fields, the results of which were presented in reports, listened to at meetings of the Society, and covered in print periodicals. It is brought to light that the members of the Society addressed the organization of public readings and courses systematically, a special commission was formed, with the efforts of which literature and illustrated material were purchased, reading topics were selected, the duration of the classes was determined, lecturers were invited, and the appropriate premises were provided.

Keywords: agricultural sector, population, information, scientific publications, courses

ВНЕСОК ПОЛТАВСЬКОГО ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (1865-1920) У НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ

Оксана Капралюк

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України (Київ, Україна)

e-mail: Oksanakapr@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2034-8958>

АНОТАЦІЯ

Мета статті – доповнити та узагальнити відомості щодо внеску Полтавського товариства сільського господарства у науково-інформаційне забезпечення аграрної галузі наприкінці XIX ст. – початку XX ст., виокремити основні форми усного та друкованого пропагування знань, розкрити перебіг дискусій між членами Товариства та сільськогосподарськими фахівцями з даного питання.

Наукова новизна – доповнено відомості про діяльність Товариства через призму їхнього науково-інформаційного забезпечення аграрної галузі, зокрема охарактеризовано основні чинники, які спонукали фахівців до відкриття своїх друкованих органів, роботу щодо популяризації вітчизняного та зарубіжного досвіду ведення сільського господарства як на сторінках своїх видань, так і на лекціях, проаналізовано рушійні сили започаткування галузевих читань і курсів для населення, тривалість і змістове їх наповнення.

Висновки. Полтавське товариство сільського господарства одна з найстаріших наукових установ країни, що була створена з метою проведення науково-дослідної, організаційної, видавничої та популяризаторської діяльності. Встановлено, що Установа формувала та видавала низку журналів, зокрема «Хуторянин», «Праці Полтавської сільськогосподарської дослідної станції», «Календар», брошури тощо. Журнал «Хуторянин» користувався попитом серед читачів, про що свідчило постійне зростання кількості передплатників видання. Як одне з найкращих фахових видань його було відзначено золотою медаллю на IV виставці садівництва. Велику роль щодо продукування та поширення знань відіграла бібліотека Полтавського товариства сільського господарства, фонд якої постійно поповнювався новими виданнями. Важливою для науково-інформаційного забезпечення сільського господарства була діяльність дослідних полів, результати якої подавалися у звітах, заслуховувалися на засіданнях Товариства та висвітлювалися на сторінках журналів. З'ясовано, що до організації народних читань і курсів члени Товариства підійшли системно, було сформовано спеціальну комісію зусиллями якої придбано літературу, ілюстрований матеріал, підібрано теми читань, визначено тривалість занять, запрошено лекторів, забезпечено відповідне приміщення.

Ключові слова: аграрний сектор, населення, інформація, наукові видання, курси

Вступ

Аграрний сектор України впродовж останніх років входить до п'ятірки світових лідерів, а його частка у структурі ВВП країни становить близько 10%. Проте для галузі характерна низка особливостей, зокрема сировинний напрям, у структурі товаровиробників переважають агрохолдинги, які вирощують переважно високорентабельні культури (соняшник, соя, рапс, зернові та зернобобові). Дрібні

та середні товаровиробники спеціалізуються на трудомісткому виробництві¹. Для підвищення ефективності функціонування аграрного сектору країни важливим залишається створення системи науково-інформаційного забезпечення галузі, яка в Україні наприкінці XIX ст. – початку XX ст. не набула належного розвитку внаслідок незначної кількості науково-дослідних установ, закладів освіти, показових полів та агрономічних фахівців.

Значимо, що відповідно до Закону України «Про науково-технічну інформацію» (№ 3323-ХП від 25.06.93 р. із змінами та доповненнями внесеними від 27.03.2014 р. № 1170-VII) термін «науково-інформаційна діяльність» визначається як сукупність дій, спрямованих на задоволення потреб громадян, юридичних осіб і держави у науково-технічній інформації, що полягає в її збиранні, аналітично-синтетичній обробці, фіксації, зберіганні, пошуку та поширенні². З огляду на те, що аграрний сектор є однією з провідних галузей економіки, особливого значення для сучасності набуває вивчення й запозичення кращого досвіду діяльності наукових установ, зокрема і такої авторитетної, як Полтавське товариство сільського господарства, яке зробило вагомий внесок у продукування та поширення галузевих знань за рахунок впровадження прогресивних методів роботи, проведення досліджень, відкриття дослідного поля, організації виставок, курсів, читань, заснування друкованих органів тощо.

Огляд літератури

Питання діяльності товариств сільського господарства розглядали у своїх працях такі вчені, як: В.А.Вергунов, В.М.Самородов, С.В.Поспелов, С.М.Кигим, М.С.Лисенко, В.П.Шульга, Л.А.Іванченко, І.О.Демуз та ін. Так, до наукового доробку останньої увійшов огляд наукових праць, що висвітлювали питання діяльності товариств сільського господарства, зокрема й Полтавського³. Академік НААН В.А.Вергунов у наукових розвідках проаналізував історію створення та діяльності Полтавського товариства сільського господарства, впровадження ним в аграрну галузь прогресивних методів її ведення⁴. Становлення та поступ галузевого об'єднання, а також біографії головних його діячів досліджували В.М.Самородов, С.М.Кигим і С.В.Поспелов⁵. М.С.Лисенко висвітлювала вплив

¹ Русан В.М. Особливості функціонування аграрного сектора економіки України в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень. 2022. 28 липня. URL: <https://bit.ly/48fZbm9>

² Про науково-технічну інформацію: Закон України від 27.03.2014 р. № 1170-VII.

³ Демуз І.О. Сільськогосподарські товариства України другої половини XIX – початку XX ст.: досвід історіографічних напрацювань сучасної вітчизняної науки. *Сіверянський літопис*. 2013. № 1. С. 76-82.

⁴ Вергунов В.А. Галузеві ініціативи Полтавського товариства сільського господарства (1865-1920 рр.) в аграрному секторі країни. *Універсум історії та археології*. 2020. Т. 3(28). Вип. 1. С. 26-40. DOI: 10.15421/26200103; Вергунов В.А. Українському Ротамстеду – 125 років. *Зеркало неділи*. 2009. № 42 (30 жовтня); Вергунов В. Традиція гідного господарювання на землі. *Віче: журнал ВРУ*. 2015. № 7; Вергунов В.А. Полтавське дослідне поле: Становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві). Київ, 2009. 220 с; Вергунов В.А. Полтавському товариству сільського господарства – 150 років: віхи видатних діянь на благо України. Вінниця, 2015. 96 с.

⁵ Самородов В.М., Поспелов С.В. Професор Анастасій Зайкевич (1842–1931): полтавський портрет на тлі часу. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2022. № 2. С. 142-148. DOI: 10.31210/visnyk2022.02.17, Самородов В.М., Кигим С.Л. Полтавське сільськогосподарське товариство (1965-1920 рр.): історія, звитяги, першопостаті. Полтава, 2015. 160 с.

Полтавського товариства сільського господарства на розвиток аграрної галузі у губернії та основні його наукові здобутки⁶. Діяльність Товариства через призму заснованого ним Полтавського дослідного поля у своїх роботах досліджував В.П. Шульга⁷. У своїх наукових пошуках Л.А. Іванченко розглядала діяльність Полтавського товариства сільського господарства з огляду на науково-організаційну роботу її членів, а саме П.М. Дубровського⁸.

Аналіз літератури свідчить, що наукові праці вчених розкривають, перш за все, науково-дослідницьку діяльність Полтавського товариства сільського господарства і менше уваги зосереджено на поширенні наукових знань. Проте, в умовах активного розвитку аграрного сектору та вирішенні проблеми продовольчого забезпечення України і світу, першочергового значення набуває питання всебічного науково-інформаційного забезпечення сільського господарства.

Тому *метою статті* є доповнення й узагальнення відомостей щодо внеску Полтавського товариства сільського господарства у науково-інформаційне забезпечення аграрної галузі.

Дискусія

Зазначимо, що наприкінці 80-х – початку 90-х років XIX ст. питання покращання рівня ведення сільського господарства не знаходило належної підтримки серед науковців і громадських діячів. Вони вважали, що перш ніж розробляти заходи з поліпшення аграрної галузі, необхідно вирішити проблеми, які спричиняли спад народного добробуту, й перш за все – покращити соціально-правові умови селян, підняти їхню культуру та розширити площі землекористування. Усе, що виходило за рамки окреслених завдань, вважалося непотрібним. Малоосвічені, виховані на пережитках кріпосного права реакціонери підтримували свій статок на народному невігластві, його безправності та бідності. Вони розуміли, що із зростанням народного добробуту, буде знижуватися їхній власний.

Проте занепад сільського господарства проявлявся все сильніше. Загальне зубожіння села, неврожай 1891-1892 рр. у більшості губерній Російської імперії були тими рушійними силами, які сприяли поступовим позитивним змінам ведення сільського господарства. Низька врожайність культур на той час була зумовлена поганим обробітком ґрунту, недостатнім його удобренням, низькою якістю посівного матеріалу тощо. Тому назріло питання заміни сохи на плуг, покращання системи землеробства, збільшення продуктивності тварин та урожайності рослин, збагачення ґрунту азотом та ін. Як результат, почали відкривати нові заклади освіти, економічні ради, дослідні поля, установи, а також активніше проводити науково-дослідну роботу функціонуючі на той час галузеві

⁶ Лисенко М.С. Полтавське товариство сільського господарства: історія і досвід (до 150 річниці). Сумська старовина. 2015. № XLVII. С. 41-52.

⁷ Шульга В.П. Штрихи до портретних нарисів очільників полтавського дослідного поля (до 150-річчя Полтавського товариства сільського господарства). Історія науки і біографістика. 2015. № 3. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2015-3/16.pdf>

⁸ Іванченко Л.А. Будівничі сільського господарства другої половини XIX – початку XX ст.: вплив громадсько-просвітницької діяльності та соціально-інтелектуального оточення П.М. Дубровського (1857-1916) на розвиток української нації. Сіверщина в історії України: зб. наук. пр. 2018. Вип. 11. С. 227-233.

організації та товариства⁹. Одним з них було Полтавське товариство сільського господарства, відкрите у 1865 р.

Зауважимо, що відповідно до статистичних даних на початку ХХ ст. у Полтавській губернії проживало близько півмільйона сільського населення¹⁰, тому Установа стала важливою складовою системи продукування галузевих знань для подальшого їх поширення серед селян і практичного впровадження результатів дослідів у господарствах. Розвитку аграрного сектору окрім історичних, економічних, суспільно-політичних та інших чинників сприяло також поширення галузевої інформації. Цьому процесу передували кілька факторів, зокрема й проведена реформа 1861 р., внаслідок якої було скасовано кріпосне право та почали розвиватися товарно-грошові відносини в усіх галузях народного господарства.

Серед позитивних наслідків проведеної реформи була спеціалізація окремих регіонів, активніше застосування машин та знарядь праці, використання вільнонайманої праці й ін. Усе це потребувало ґрунтовніших знань серед землевласників, агрономів, ветеринарних лікарів, членів сільськогосподарських товариств, учених і налагодження співпраці між ними, що сприяло б підвищенню рівня їх фахових знань, підняттю галузі на якісніший рівень, отриманню більших врожаїв культур, підвищенню продуктивності тварин і, як результат, прибутків.

Іншим чинником, який вплинув на поширення сільськогосподарських знань, була поява друкованих видань. Так, першу галузеву книгу було видано у 1718 р., а вже на кінець ХІХ ст. їхня кількість становила близько 330. Станом на 1900 р. виходило друком 68 назв галузевих журналів¹¹. Видавнича діяльність галузевих науково-дослідних установ і товариств на кінець ХІХ ст. не мала системного характеру. Література виходила незначними накладками та не мала широкого розповсюдження. Усе це не сприяло науково-інформаційному забезпеченню галузі на достатньому рівні¹².

Загальна преса ігнорувала запити та потреби сільських господарів у аграрній інформації. Тому, намагаючись заповнити дану прогалину, Полтавське товариство сільського господарства, починаючи з 1867 р., розпочало формувати та видавати раз на два місяці «Журнал засідань» у кількості 500 примірників з метою ознайомлення населення, фахівців галузевих установ і закладів освіти зі своєю діяльністю та поширення кращого аграрного досвіду. Значна частина видання містила доповіді засідань Товариства. Так, 21 серпня 1883 р. секретарем Полтавського товариства сільського господарства було зачитано лист, надісланий землевласником Тверської губернії Губченком, в якому він повідомляв, що з газети

⁹ Из недавнего прошлого. *Хуторянин*. 1906. № 15. С. 268-271.

¹⁰ Заключение аграрной комиссии Полтавского общества сельских хозяев. *Хуторянин*. 1906. № 24. С. 438-441.

¹¹ Дерлеменко В.В. Историчний аспект формування сільськогосподарського бібліотечно-інформаційного ресурсу України. *Вісник Східноукраїнського національно університету ім. В. Даля*. 2002. № 9. С. 71-78; Дерлеменко В.В. Историчні передумови виникнення процесу поширення сільськогосподарських технічних знань та інформації в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. праць*. 2002. Вип. 8. С. 104-111.

¹² Вергунов В.А., Дерлеменко В.В., Тарабрін О.Є., Капралюк О.В. Національна бібліографічна система виявлення та розповсюдження сільськогосподарської науково-технічної інформації з метою її інтеграції у світовий ринок інформаційних ресурсів і послуг. Вінниця: ФОП Корзун Ю.Д., 2015. 487 с.

дiзнався про зацiкавленiсть членiв Установи щодо вирощування хмелю. Займаючись безпосередньою цiєю культурою, Губченко запропонував свою консультацiйну допомогу з даного питання та надiслав до бiблiотеки Товариства два примiрники своєї брошури про хмiль. Зiбрання постановило просити автора листа надрукувати свою статтю у журналі Товариства з метою поширення викладених у його брошурі прийомiв вирощування цiєї культури.

На вересневому засiданнi 1883 р. присутнi заслухали доповідь секретаря Полтавського товариства сiльського господарства В.П. Фурдуєва «Каракульські вiвци у Полтавській губернії». Зiбрання також постановило надрукувати її в журналі Установи, на сторiнках якого вже можна було знайти доповідi князя М.В. Репнiна «Про раннє янтарне сорго та його переробку на сироп i цукор», М.В. Кибальчича «Досвiд сiвби деяких нових сортiв ярових хлiбних злакiв», Н.І. Макосей-Баковецького «Замiтка про тютюнництво» й iн.¹³

У 1888 р. на засiданнi Товариства було ухвалено рiшення щодо друку в журналі Установи брошури Д.Н. Сакера про експорт свинини та розсилку видання до рiзних управ Полтавської губернії. Селянам рекомендували звернути особливу увагу на дану публiкацiю, враховуючи, що жодне господарство або навіть декiлька не могли самостiйно здiйснити вiдправку свинини за кордон у зв'язку з недостатньою кiлькiстю поголiв'я худоби, яка б вiдповiдала високим вимогам, що їх висували iноземнi країни. Тому Товариство радило мiсцевим господарям у разi потреби звертатися до Д.Н. Сакера для вирiшення питань з експорту свинини. У Полтавській губернії також було розповсюджено статтю «Молочна справа» Миколи Васильовича Верещагiна, завідувача Єдiмонiвської школи молочного господарства (с. Єдiмоново Тверської губернії), яку також було надруковано у додатку до Харкiвського календаря за 1888 р.¹⁴ У журналі Товариства також розмiщували оголошення щодо запланованих сiльськогосподарських, у тому числi насiнневих, виставок i курсiв.

Починаючи з 1884 р., членами Товариства розглядалося питання щодо формування та видання при Установі газети, на сторiнках якої мали б висвітлюватися питання, пов'язанi з сiльським господарством Полтавщини, а селяни знаходили б для себе корисну iнформацiю. Тогочаснi журнали Товариства виходили через тривалий промiжок часу i задовольняли переважно науково-iнформацiйнi потреби членiв Установи, а не господарiв. Проте, не всi пiдтримали таку iнiцiативу, наголошуючи на тому, що цей друкований орган довго не проiснує, посилаючись на приклад «Землеробської газети», яка отримувала субсидiю вiд уряду, мiстила цiкаві вiдомостi про ведення сiльського господарства, проте кiлькiсть передплатникiв i читачiв була незначною. Iнше видання «Жнива» (м. Одеса) перестало iснувати, а «Посiви», яке планувалося публiкувати у Харкові, навіть не розпочало своєї роботи внаслiдок вiдсутностi передплатникiв.

¹³ Полтавське товариство сiльського господарства (журнали засiдань з 15 липня 1883 р. по 20 грудня 1887 р.) / Уклад.: В.А. Вергунов, Н.Ф. Гриценко, К.О. Черноколова, Н.М. Опара; ННСГБ НААН; пiд заг. ред. В.А. Вергунова. Вiнниця, 2015. Вип. 2. Частина перша. 481 с. (Iст.-бiблiогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бiблiографiї»; Кн. 79).

¹⁴ Полтавське товариство сiльського господарства (журнали засiдань з 24 сiчня 1888 р. по 18 серпня 1893 р.) / Уклад.: В.А. Вергунов, Н.Ф. Гриценко, К.О. Черноколова, Н.М. Опара; ННСГБ НААН; пiд заг. ред. В.А. Вергунова. Полтава, 2015. Вип. 2. Частина друга. 453 с. (Iст.-бiблiогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бiблiографiї»; кн. 79).

Президент Полтавського товариства сільського господарства у тому ж році ініціював заснування іншого видання, а саме «Листок для сільських господарів», яке згодом було підтримано. Вартість Листка була дешевшою, а друкували його частіше. Це видання мало сприяти кращій комунікації між членами Товариства та сільськими господарями. Власник друкарні та за сумісництвом член Полтавського товариства сільського господарства Л.І. Штамп пропонував усі витрати, пов'язані з виданням щотижневого Листка, взяти на себе та надавати безкоштовно у розпорядження установи 2 тис. примірників кожного номера. Плата, яка б надходила від розміщення приватних оголошень у виданні, мала йти Л.І. Штаму.

Членам Товариства залишилося з'ясувати питання щодо наповнення видання. Деякі з них акцентували увагу на тому, що у випадку розміщення у Листку лише оголошень зацікавленість серед сільських господарів відразу зникне, тому було бажано на його сторінках висвітлювати протоколи засідань Товариства у скороченому вигляді та запровадити рубрику «Питання і відповіді», а також розмішувати постанови уряду стосовно сільського господарства та галузевих товариств, дані метеорологічних спостережень тощо. Згадані ініціативи могли б викликати зацікавленість серед читачів. Віце-президент Товариства Д.К. Квітка відмітив, що для того аби зробити Листок окремим виданням, необхідний дозвіл Головного управління у справах друку. Якщо ж на його сторінках будуть друкуватися лише скорочені доповіді засідань, то Листок міг би стати додатком до журналів Полтавського товариства сільського господарства.

Після довгих дискусій щодо обсягів, технічних питань, вартості та змісту видання було вирішено просити віце-президента отримати дозвіл від очільника губернії на видання «Додатку до журналів Полтавського сільськогосподарського товариства». Цей друкований орган планували формувати не рідше двох разів на місяць. Перший номер необхідно було розіслати у кількості 2 тис. примірників. Для іногородніх установити ціну передплати за півріччя на рівні 50 коп., використовуючи ці кошти на пересилання видання. Стосовно змісту журналу, то до нього мали увійти повідомлення від Полтавського товариства сільського господарства, ціни на хліб і продукти харчування, питання сільських господарів, адресовані членам Установи та відповіді на них, а також приватні повідомлення¹⁵.

Відмітимо, що тогочасні сільськогосподарські видання головним чином були сконцентровані у великих містах і на їхніх сторінках розмішували вказівки та поради універсального характеру, які не враховували природно-історичних умов розвитку окремих регіонів. Виходячи з таких положень, Полтавське товариство сільського господарства вирішило розпочати видання дешевих і популярних галузевих видань, оскільки мало певний практичний досвід. Так, у різні часи Установою було підготовлено та видано низку брошур, зокрема: «Довідник з організації сільськогосподарських товариств, споживчих товариств та установ дрібного кредиту», «Як отримати необхідні документи, які встановлювали право володіння і власності на надільні ділянки землі при подвірному володінні», «Які документи необхідно мати для придбання або застави землі за сприяння Селянського банку та які папери для цього підготувати» й ін.

Місцеві громадські діячі та інтелігенція намагалися започаткувати у губернії видання, присвячене висвітленню місцевих питань, дослідженню краю та доведенню до населення корисних і прикладних знань. У попередні роки вже було

¹⁵ Полтавське товариство сільського господарства... Частина перша.

здійснено спроби заснування такого друкованого органу. Його ініціатором виступило Полтавське губернське земство, яке у 1873 р. підняло питання щодо видання «Полтавської земської газети». Проте через низку причин, зокрема й цензури, такі спроби не мали успіху.

Через декілька років Полтавське земство намагалося заснувати видання «Земський огляд», на сторінках якого планувалося висвітлювати переважно місцеві події. Проте висока ціна передплати та цензура призвели до швидкого закриття цього видання. Тому наприкінці XIX ст. читачі мали доступ лише до «Губернських відомостей», які виходили двічі на тиждень і не висвітлювали повноцінно питання краю.

Однак серед читачів, зокрема полтавської інтелігенції, зростала потреба в окремому незалежному друкованому органі. За таких умов 12 лютого 1896 р. на засіданні Полтавського товариства сільського господарства було розглянуто вищезгадане питання. З доповіддю виступив віце-президент Товариства П.М. Дубровський¹⁶, якого було обрано на цю посаду після проведення ретельної перевірки його фахових знань і моральних якостей¹⁷. Після заслуховування його виступу «Щодо необхідності видання Товариством особливого періодичного органу у вигляді невеликої щонедільної сільськогосподарської газети», Установою було прийнято рішення щодо започаткування видання «Хуторянин». Після клопотань президента Товариства Д.К. Квітки щодо отримання дозволу на цей друкований орган з покладенням цензури на відповідального редактора, було розпочато видання журналу.

До складу його співробітників увійшли: статистик-економіст Н.Г. Кулябко-Корецький, у подальшому секретар Імператорського вільного економічного товариства, доктор медицини Е.В. Святоловський, колишній видавець «Земської медицини»; Ю.А. Бунін, завідувач статистичного бюро губернського земства; інженер-технолог Н.І. Шевлягін, секретар губернської земської управи, а також місцеві громадські діячі, землевласники та галузеві фахівці, які намагалися максимально повно висвітлювати питання краю, що у подальшому сприяло зростанню його популярності.

Серед засновників журналу були певні побоювання, що вони не отримають достатньо коштів для підготовки видання. Проте, у 1896 р. Міністерством землеробства було задоволено клопотання щодо асигнування 1 000 руб. на друкований орган Полтавському товариству сільського господарства. Дозвіл на видання «Хуторянина» було отримано швидко й від Головного управління у справах друку.

На початку свого існування значну частину передплатників «Хуторянина» становили кореспонденти статистичного бюро, яким губернська управа надсилала видання як винагороду за їхню працю з надання інформації щодо стану сільського господарства, урожайності культур, продуктивності тварин тощо. Головним завданням друкованого органу було ознайомлення читачів з результатами агрономічних досліджень, зокрема й на дослідному полі Полтавського товариства сільського господарства, а також з діяльністю місцевого

¹⁶ Полтава, 1 июня 1906 р. *Хуторянин*. 1906. № 22. С. 394-396; По поводу 10-тилетия издания «Хуторянина». *Хуторянин*. 1906. № 22. С. 411-412.

¹⁷ Державний архів Курської області. Ф.155 Курсько-Орловське управління державних маєтностей. Оп. 1. Спр. 447 «Переписки по отношению Департамента земледелия», 87 арк.

земства щодо питань народної освіти та економіки. Успіх видання перевершив очікування. У перше півріччя свого існування «Хуторянин» мав 2 157 передплатників, у наступні роки їх кількість поступово зростала (табл.1)¹⁸. Збільшення чисельності передплатників зафіксовано до 1905 р. Проте у 1903 р. відбулося незначне їх зменшення, що пояснювалося тим, що у 1902 р. було видано постанову Полтавського товариства сільського господарства відповідно до якої членам Установи «Хуторянин» надсилали безкоштовно, внаслідок чого ця категорія передплатників зростає. Раніше вони отримували видання на платній основі.

Станом на 1900-1901 рр. обсяг річного примірника видання у середньому становив 932 сторінки, кожен номер – 2¼ видавничі аркуші.

Табл. 1. Випуск видання «Хуторянин» за роками

Рік видання «Хуторянин»	Всього надіслано передплатникам	з них:		
		земським	іншим	безкоштовно
1896	2157	1254	768	135
1897	2214	1135	929	150
1898	2258	1070	1000	183
1899	2420	1100	1131	189
1900	2481	1199	1132	150
1901	2471	1200	1138	143
1902	2536	1153	1264	119
1903	2504	1145	1144	215
1904	2885	1208	1376	381
1905	2629	1102	1209	318

У виданні було представлено розпорядження та постанови керівництва країни, новини; висвітлення діяльності місцевих галузевих товариств, їхніх відділів і підвідділів; статті з сільськогосподарської тематики, а також питань промисловості, торгівлі, економіки й техніки; хроніку, огляди з питань аграрної галузі та кореспонденцію; галузеву та економічну діяльність земських установ; бібліографію й огляд аграрної та економічної літератури; питання та відповіді; новини торгівлі; огляди – новини про погоду й оголошення. До журналу включали також додатки. Так, у 1901 р. разом з виданням було розіслано брошури Я.Імшанецького «Хуторянин та його читачі», Є.Чикаленка «Виноград», три брошури «Відомості про стан посівів і видах на врожай» і 11 брошур «Ціни на продукти у Полтавській губернії» статистичного бюро Полтавського повіту, 7 книг «Економічна та сільськогосподарська діяльність» Полтавського економічного бюро й ін.¹⁹, 1903 р. – «Розмова про сільське господарство», «Сад» Є.Чикаленка, який з метою поширення знань серед населення подарував виданню 2 500 його примірників. Інший автор – А. Агафоненко – репрезентував «Хуторянину» брошуру «Удобрення ґрунту туками і солями» для розсилання її передплатникам²⁰.

¹⁸ Полтава, 1 юнія 1906 р... С. 394-396; По поводу 10-тилетия издания... С. 411-412.

¹⁹ Отчет по изданию газеты «Хуторянин» за 1901 г. *Хуторянин*. 1902. № 17. С. 325. Отчет по изданию газеты «Хуторянин» за 1901 г. *Хуторянин*. 1901. № 16. С. 259.

²⁰ Краткое сообщение о ходе издания «Хуторянина» в 1903 г. *Хуторянин*. 1903. № 52. С. 1040-1041.

На сторінках журналу періодично висвітлювали питання, які розглядали на зібранні Полтавського товариства сільського господарства. Так, у № 48 за 1902 р. знаходимо інформацію про засідання Установи, на якому було заслухано результати досліджень, проведених Товариством за поточний рік, зокрема 1) загальні умови розвитку хлібів, трав й інших рослин у поточному році залежно від погоди, 2) шкідливі комахи та паразити; 3) досліди з глибиною оранки; 4) досліди з травами й ін.²¹ У рубриці «Про старі й нові книги» висвітлювали інформацію щодо цікавих видань, які вийшли у світ. Так у № 2 за 1902 р. у друкованому органі розміщено повідомлення про видання брошури Ю.Ю. Соколовського і С.О. Третьякова «Короткий звіт по дослідному полю Полтавського сільськогосподарського товариства за 1901 р. у зв'язку з попередніми роками (1885-1900)», яка містила 10 діаграм і мала обсяг 75 с. Її вартість становила 50 коп.²² У журналі також репрезентували закордонні видання. Так, у № 3 того ж року можна знайти інформацію про видання підготовлене німецьким професором П Вагнером «Застосування штучних добрив», обсягом 102 с.²³ Журнал користувався попитом серед народних бібліотек-читалень і книгозбірень сільськогосподарських навчальних закладів Міністерства землеробства, які систематично його виписували²⁴.

Користь, яку приносило видання, відмічали його передплатники. Так, 29 вересня 1903 р. відбулося засідання XXXIX Полтавського повітового земського зібрання, на якому один з його членів, а саме К.Б. Лук'янович, відмічав, що завдяки «Хуторянину» – «провіднику» галузевих знань серед населення – він зміг досягти підвищення урожайності культур на своїх полях. Наприкінці свого виступу він пропонував членам засідання внести до кошторису 200 руб. на передплату видання. Князь М.А. Ерістов вважав, що дане клопотання повинно бути відхилено, оскільки за чутками між редакцією друкованого органу та губернським земством існували певні розбіжності. К.Б. Лук'янович відповів, що на земському зібранні будь-яке питання повинно вирішуватися не на основі чуток, а наявних фактів. Після тривалих дискусій більшість підтримали постанову щодо підписки «Хуторянина» усім бажаним, зокрема гласним і вчителям земських училищ. З цією метою до кошторису було внесено 100 руб.²⁵

Задля залучення більшої кількості передплатників редакція видання використовувала різні методи заохочення, зокрема річним передплатникам на 1904 р. окрім видання було надіслано також насіння кормових рослин, багаторічних трав тощо²⁶. Головним же передплатником журналу залишалося Полтавське губернське земство, яке асигнувало Товариству щороку 3 тис. руб. на розсилку 1 200 примірників «Хуторянина» губернським гласним і кореспондентам статистичного бюро. Упродовж року редакційний комітет друкованого органу, що складався з 14 осіб, щонеділі збирався на засідання для обговорення поточних питань²⁷.

²¹ Хроника. *Хуторянин*. 1902. № 48. С. 888.

²² О старых и новых книгах. *Хуторянин*. 1902. № 2. С. 36-37.

²³ О старых и новых книгах. *Хуторянин*. 1902. № 3. С. 56-57.

²⁴ Хуторянин на 1902 г. *Хуторянин*. 1902. № 20. С. 366.

²⁵ Земская хроника. *Хуторянин*. 1903. № 40. С. 770.

²⁶ Хуторянин на 1904 г. *Хуторянин*. 1903. № 47. С. 881.

²⁷ Краткое сообщение о ходе издания «Хуторянина» в 1903 г.... С. 1040-1041.

Починаючи з 1908 р., Полтавське товариство сільського господарства з метою широкої популяризації аграрних знань розпочало видання довідкової книги з питань сільського господарства – «Календар хуторянина», наклад якої у 1909 р. становив 10 тис. примірників. Товариство садівництва на IV виставці садівництва (Ростов-на-Дону) присудило календарю та журналу «Хуторянин» малу золоту медаль. Сільськогосподарські товариства та земства виписували Календар для поширення галузевих знань серед населення. Маючи на меті його розповсюдження, Товариство встановило за нього ціну 20 коп. Видання друкували на щільному папері, обсягом 12 друкованих аркушів. Сільськогосподарським товариствам і земствам робили знижку до 25%. У 1909 р. було розпочато роботу над виданням Календаря на 1910 р. Товариство випустило його у значно більшому накладі й додало карту та картинки. Він вийшов у світ 28 грудня і вже до 1 березня з 15 тис. примірників залишилося не більше 300, які пізніше розійшлися повністю. Календар на 1910 р. був відмічений загальною та спеціальною пресою як корисне видання для населення. Відповідно до клопотання Товариства, Департаментом землеробства на 1910 р. було виділено 500 руб. на підготовку видання, що дало змогу покрити частину дефіциту на його формування. Відмітимо, що у Календарі на 1909 р. усі статті та редакторська робота були безкоштовними, а 1910 р. окремі праці було оплачено з розрахунку 30 руб. за аркуш.

Починаючи з 1910 р. було вирішено розширити видавничу діяльність Установи. Так, було видано брошуру підготовлену С.Ф.Третьяковим і К.Л.Вербецьким «Головні висновки Полтавського дослідного поля за 25 років» накладом 15 тис. примірників і розповсюджено впродовж двох місяців повністю. Крім того, планувалося перевидати доповнену брошуру «Які документи необхідно мати для придбання або застави землі за сприяння Селянського банку та які папери для цього підготувати» у кількості 6 тис. примірників, видання агронома Ломоносова-Гейера «Про обробіток чорнозему», інструктора з садівництва Полтавського повітового земства І.Л.Лапи «З огородництва» і В.М.Борткевича «Щодо укріплення пісків та ярів»²⁸. У 1911 р. у світ вийшли «Праці Полтавського товариства сільського господарства за 1910 р.»²⁹.

Велике значення для науково-інформаційного забезпечення аграрної галузі мали виставки. Так, член Полтавського товариства сільського господарства А.В.Заленський відмічав, що останні повинні приносити користь населенню, якому байдуже щодо країни-виробника продукції, зокрема знарядь праці, обладнання, машин, сортів рослин, порід тварин тощо. Єдина вимога, яку висували товаровиробникам – це якість товару та його ціна. На думку А.В.Заленського головним завданням виставок було не рекламування фірм, а сприяння прогресу сільського господарства. Інший член Правління, Я.В.Арондарь наголошував на тому, що виставка повинна носити навчальний характер, зокрема у тих випадках, коли відвідувач не мав можливості їхати до міста, розташованого на великій відстані, та знайомитися з продукцією, яка його цікавила на складі чи у передовому господарстві. У такому випадку, він міг задовольнити свої інформаційні потреби щодо певного виду продукції на даному заході. Саме тому постала нагальна потреба у виставках, щоб в одному місці зібрати кращі на той час експонати.

²⁸ Труды Полтавского Общества сельского хозяйства за 1910 г. Полтава, 1911. Вып. 1. 144 с.

²⁹ Вергунов В.А. Галузеві ініціативи... С. 26-40.

Результатом проведеного 18 липня 1883 р. засідання, стало рішення його членів видавати медалі й інші нагороди лише вітчизняним учасникам, а іноземним компаніям – похвальні грамоти. Станом на 1884 р. Полтавським товариством сільського господарства було заплановано провести наступні виставки: губернську у Ромнах (з 5 по 15 вересня) та ярмаркові – у Миргороді (8 вересня), Решетилівці (27-29 травня), Драбові, Нових-Санжарах (8 вересня), 1885 р. – у Хоролі (23-24 червня), Зенькові (12-15 серпня), Чутовому (6-8 вересня) та Прилуках (25-27 жовтня). Департамент землеробства та сільської промисловості надав дозвіл № 5650 від 19 травня 1884 р. на їх проведення, назначив асигнування у розмірі 1000 руб. на організацію та підготував нагороди для кращих її учасників у вигляді 1 золотої, 2 великих срібних, 18 бронзових медалей і 60 похвальних листів³⁰.

З метою якісного науково-інформаційного забезпечення сільського господарства загалом і зокрема членів Товариства, останнє намагалося підійти системно до комплектування фондів своєї бібліотеки. Так, у 1887 р. до книгозбірні надійшло декілька нових видань, зокрема Відгальм надіслав брошуру «Про шведську муху», Головна фізична обсерваторія – «Відомості про метеорологічні спостереження за 1884 рік», А.С. Єрмолов – «Журнали нарад тютюників», А.А. Колесов – «Про удобрення ґрунту». У 1888 р. для книгозбірні було виписано «Російський бджолярський листок», а редактор журналу «Успіхи винокуріння» надіслав установі 70 примірників першого номера видання для безкоштовного поширення серед її членів.

Наступного року Товариством було виписано додатково низку газет і журналів, а саме: «Новий час», «Південний край», «Сільський господар», «Сільське господарство і лісівництво», «Землеробська газета», «Землеробство», «Вісник Міністерства Фінансів», «Економічний журнал» та «Успіхи винокурного виробництва». Наприкінці вересня 1890 р. до Правління Товариства надійшов лист з пропозицією щодо придбання книг (150 од.) у приватній бібліотеці. Серед видань переважала економічна література. Враховуючи, що вартість книг становила 100 руб. і вони перебували у задовільному стані, члени Правління вирішили їх придбати.

На засіданні 26 вересня 1890 р. було визначено Правила – документ, який регламентував взаємовідносини між читачами та бібліотекою, зокрема щодо порядку видачі додому видань з книгозбірні Товариства, оскільки раніше не існувало жодних норм. Відповідно до правил член Установи мав можливість взяти одну книгу та річний комплект журналу або газети. Усі номери періодичного видання за останній рік видавалися у бібліотеці читачеві лише у тому випадку, якщо вони були прошиті, в іншому – не більше одного номера. Довідкову літературу, а також ту, яка становила цінність (альбоми, атласи, карти, плани) додому не видавали. Нові книги можна було брати не раніше ніж через два тижні після надходження, газети – три дні, а тривалість їх користування на дому не повинна була перевищувати відповідно три тижні і трьох днів. Якщо видання не було повернуто впродовж 14 днів з дня закінчення терміну, то воно вважалося втраченим. У такому випадку впродовж одного місяця користувач мав його повернути або відшкодувати вартість.

Товариство також активно поширювало серед інших установ власні видання.

³⁰ Полтавське товариство сільського господарства... Частина перша.

Зокрема, воно надсилало примірники своїх видань до Імператорської публічної бібліотеки, Вченого комітету Міністерства Державних маєтностей, Катеринославського відділу Імператорського Російського товариства садоводів, Воронежського відділу Імператорського товариства сільського господарства тощо. Крім того, низка установ зверталася до Товариства щодо можливості отримання окремих видань. Так, редактор «Полтавських губернських відомостей» Д.А. Іваненко на засіданні, яке відбулося 11 жовтня 1889 р. звернувся до членів Товариства стосовно дозволу на використання «Праць» для друкування їх частково або повністю у газеті. Вбачаючи цю пропозицію корисною для поширення сільськогосподарських знань, зібрання постановило задовольнити клопотання. «Праці» Товариства також зацікавили й студентів Новоолександрійського сільськогосподарського інституту, які у письмовій формі звернулися до Установи з проханням надсилати їх до бібліотеки закладу. Їх клопотання також було задоволено³¹.

Важливість дослідних і показових полів для поширення галузевих знань серед населення була незаперечною, проте їх головним недоліком була висока вартість досліджень (метеорологічна станція з інструментами, значна земельна площа, кілька одночасно закладених дослідів, фахівці). Усе це обмежувало можливість повторення експерименту. Проте підняття землеробства було головним завданням того часу, яке прямо чи опосередковано стосувалося кожного громадянина. З галузевих знань, найбільш доступних для розуміння селянами та тих, які безпосередньо відповідали на запитання практики, було лише обґрунтовано поставлене дослідження. Таким чином, ці знання могли дати лише дослідні поля³². Усвідомлюючи це, Товариство намагалося систематично висвітлювати їх діяльність. Так, звіт про проведену роботу Полтавського дослідного поля у 1888 р. було надруковано окремим виданням накладом 500 примірників і поширено серед науково-дослідних установ і товариств³³.

З метою продукування знань і поширення кращого досвіду ведення галузі було створено Золотоніське дослідне поле одночасно з відкриттям сільськогосподарської школи, які доповнювали одне одного. Так, вихованці галузевої школи повинні були поширювати серед населення сільськогосподарські знання, а фахівці дослідного поля допомагати останнім розібратися у суперечливих і складних питаннях практичного характеру, якими був наповнений аграрний сектор, від правильного вирішення яких залежав розмір прибутку кожного господарства.

Проте не у всіх повітах питанню науково-інформаційного забезпечення приділялося достатньо уваги. Так, помічник завідувача Лохвицького дослідного поля Р.Ф. Ренін зауважував, що програма дослідів є досить складною, тому питанню поширення сільськогосподарських знань неможливо приділяти належну увагу. Він наголошував на тому, що на полі працювало лише два фахівці, й оскільки наукова постановка дослідів потребувала кропіткої роботи та багато часу, то його не вистачало на поширення їхніх результатів³⁴.

У лютому 1902 р. повітовий агроном Бердянського земства на засіданні

³¹ Полтавське товариство сільського господарства... Частина друга.

³² Наука и земледелец. *Хуторянин*. 1906. № 5. С 72-74.

³³ Полтавське товариство сільського господарства... Частина друга.

³⁴ Труды третьего агрономического совещания (17, 18, 21 февраля 1903 г.). Полтава, 1904. 178 с.

Полтавського товариства сільського господарства доповідав про власний досвід поширення аграрних знань з використанням дослідних полів і рекомендував напрями його поліпшення, а також наголошував на важливості їхньої організації. За допомогою полів селяни мали можливість безпосередньо переконатися у перевагах і недоліках певних технологій вирощування сільськогосподарських культур, використання окремих сортів рослин, добрив, знарядь праці тощо. Крім того, після завершення постановки дослідів результати повинні бути підкріплені цифрами та висвітлені у журналах, брошурах, які поширювалися серед селян для ознайомлення. Повітовий агроном акцентував увагу також на важливості організації сільськогосподарських відділів при народних школах. Навчальна програма мала бути зрозумілою для широкого загалу селян і лише згодом переходити до ґрунтового та детального вивчення окремих предметів. З цією метою серед слухачів курсів і читань бажано було поширювати сільськогосподарські журнали та газети, зокрема «Хуторянин» і «В'ятську газету»³⁵.

Питання щодо підняття народного добробуту та народної освіти тісно пов'язані між собою. Після того як здавна відома теза, що «ми бідні, оскільки неосвічені й неосвічені тому, що бідні» закріпилася у свідомості населення, земства та громадські діячі намагалися підняти рівень освіти серед населення, відкриваючи школи, бібліотеки, книжкові склади, курси тощо. Проте, враховуючи, що у країні, де була недостатня кількість шкіл і майже половина населення була позбавлена можливості навчатися через відсутність коштів, питання щодо важливості організації читань набуло особливе значення. Зазначимо, що вперше їх було проведено у Петербурзі за ініціативи приватних осіб. Цей досвід був настільки вдалим, що згодом почали надходити клопотання стосовно дозволу на проведення таких заходів від інших міст, зокрема Києва, Одеси тощо. Як результат, у 1876 р. було видано правила щодо організації читань у губернських містах, 1888 р. – документ щодо створення повітових Єпархіальних училищних рад, в яких наголошувалося, що їхнє проведення мало відбуватися під керівництвом парафіяльних священиків. Проте, вже 11 жовтня 1894 р. було затверджено Положення Комітету міністрів, яке давало змогу проводити читання особам недуховним, моральна та політична благонадійність яких була встановлена Міністерством народної освіти та за згодою з Міністром внутрішніх справ й обер-прокурором Св. Синоду. Заходи могли проводитися під безпосереднім наглядом і відповідальністю духовенства та фахівців навчального закладу.

Особливий підйом діяльності земств з організації читань розпочався починаючи з 1901 р., коли було видано нові правила, прийняті у результаті клопотання Московського товариства грамотності та Полтавського губернського земства. Відповідно до них питання читань передавали у підпорядкування Міністерства народної освіти. Дозвіл на їх проведення міг надати директор народних училищ, нагляд за ними та затвердження лекторів було обов'язком губернатора. Таким чином, отримання згоди на організацію читань значно полегшилося. Правила 1901 р. давали змогу також проводити читання з питань сільського господарства, за умови, що лектори мали відповідну освіту та підготовку. Організовували читання з дозволу уповноваженого із сільського

³⁵ Труды второго агрономического совещания (28 февраля, 1, 2 и 3 марта 1903 г.). Полтава, 1903. 53 с.

господарства, на розгляд якого покладалося затвердження програми заходу, а також вибір фахівців. Незабаром Комісаріат народних читань домовився з Полтавським товариством сільського господарства щодо проведення читань з агрономії. Установа взяла на себе відповідальність за проведення читань із залученням своїх агрономів і використанням літератури, яку випишував Комісаріат народних читань.

У 1902 р. на березневому засіданні Установи було заслухано доповідь щодо організації народних читань. Після її завершення агрономічна нарада визнала за необхідне створення при Полтавському товаристві сільського господарства постійної комісії, серед завдань якої був розгляд брошур, призначених для сільськогосподарських читань, підбір ілюстрованого матеріалу, колекцій тощо. Установа постановила призначити комісію, яка впродовж року мала виконувати цю роботу, про результати якої доповів її голова П.М. Дубровський³⁶.

Невипадково саме його було залучено до даної справи. Зазначимо, що Павло Михайлович уже мав значний організаторський досвід, оскільки ще у 1884 р. його було призначено Керуючим Кучерівської нижчої сільськогосподарської школи. До обов'язків П.М. Дубровського входило розроблення навчальних програм, забезпечення необхідними приладами, інструментами та устаткуванням для проведення практичних занять та ін. Знання й уміння значно допомогли П.М. Дубровському і в організації народних читань³⁷. На зібранні він наголошував, що початком діяльності комісії став пошук коштів для придбання необхідних посібників для організації народних читань з питань сільського господарства. З цією метою розпочали співпрацю дві комісії: агрономічна та Полтавська народних читань. Було організовано спільне засідання, у результаті чого остання асигнувала близько 200 руб. на придбання ілюстрованих матеріалів та інших посібників із сільського господарства.

Маючи необхідні кошти, агрономічна комісія на засіданнях розглянула та затвердила теми читань, а також підбрала ілюстрований матеріал до них, зокрема для лекції присвяченій кормовому буряку було придбано 16 кольорових ілюстрацій та одну чорно-білу у двох примірниках; кормовим травам – 11 кольорових ілюстрацій у трьох примірниках; 16-річним результатам Полтавського дослідного поля – 13 кольорових діаграм, у двох примірниках; насінню, посівам – 7 кольорових ілюстрацій у трьох примірниках. Крім того, було замовлено 35 ілюстрацій до 6 читань³⁸.

30 квітня 1905 р. на зібранні Полтавського товариства сільського господарства, яке проходило у приміщенні дворянського Земельного банку під керівництвом президента Товариства Д.К. Квітки, було заслухано пропозицію представника Лубенського відділу щодо підтримання клопотання відносно встановлення порядку відвідування слухачами читань, яка викликала активний обмін думками серед членів Установи. Губернський агроном Ю.Ю. Соколовський відстоював необхідність такого клопотання, обґрунтовуючи свою думку тим, що проведення таких заходів, особливо у селах, іноді супроводжувалося такими труднощами, які могли «відбити» бажання робити що-небудь у даному напрямі. Він наводив приклад Кобеляцького повіту, коли після проведення читань розпочиналося

³⁶ Труды третьего агрономического совещания...

³⁷ Російський державний історичний архів. Ф. 382 «Сільськогосподарський Вчений Комітет Міністерства землеробства і державних маєтностей». Оп. 2-9.

³⁸ Труды третьего агрономического совещания...

опитування слухачів стосовно того, хто читав, про що саме, чи не було чогось дивного і т.д.³⁹

Наголошуючи на важливості даних заходів для популяризації аграрних знань, Ю.Ю. Соколовський зауважував, що Полтавське товариство сільського господарства, як одне з найстаріших установ губернії, що відстоювало інтереси населення, повинно вимагати цілковитої відмови від непотрібної та, безумовно, шкідливої регламентації у справі організації читань. Д.К. Квітка висловив сумнів, що клопотання у такій формі мало б позитивну відповідь і рекомендував підтримати пропозицію, щоб читання дозволяли організовувати сільськогосподарським товариствам під відповідальність їхніх президентів. Ю.Ю. Соколовський відстоював свою позицію, наводячи приклад, що навіть у націоналізації землі деякі вбачають питання революційного характеру. Президент Товариства після завершення обговорення питання поставив його на голосування. Члени зібрання одностайно підтримали пропозицію Ю.Д. Соколовського⁴⁰.

Відмітимо, що земські агрономи брали безпосередню участь в організації бесід і читань при товариствах сільського господарства, які окрім доведення інформації з окремих аграрних питань до слухачів, викликали інтерес у населення до знань. Проте інформація, почута селянами під час бесід, а також брошури та статті у журналах знайомили населення з окремими питаннями сільського господарства. Галузеві курси та читання, тобто більш складна організація системи поширення аграрних умінь надавала ґрунтовніші та систематичні знання, проте потребувала залучення більшої кількості агрономічних фахівців.

У 1910 р. на січневому засіданні правління Полтавського товариства сільського господарства було розглянуто питання щодо організації тимчасових сільськогосподарських курсів. Комісія висловилися проти пропозиції щодо їх проведення у різних населених пунктах губернії з переміщенням лекторів між селищами. Натомість було прийнято рішення, щоб курси були організовані у Полтаві тривалістю до 6 тижнів на яких слухачі мали змогу ознайомитися із сільськогосподарськими знаряддям праці (10 год.), основами землеробства (60 год.), тваринництвом (50 год.), молочним господарством (20 год.), а також основами садівництва та городництва (20 год.). На оплату праці лекторів передбачалося виділити 900 руб. (180 год. по 5 руб.), екскурсії – 300 руб. Слухачі мали бути відібрані членами сільськогосподарських товариств і землевпорядних комісій. Програмою курсів планувалося доповнювати знання слухачів, отримані ними раніше.

Полтавське товариство сільського господарства після підрахунку кошторису, необхідного для відкриття й утримання курсів, вирішило клопотати перед Департаментом землеробства щодо виділення на 1911 р. коштів у розмірі 1500 руб. Частину витрат на навчальні посібники пропонувалося покрити за рахунок пожертвувань своїх членів⁴¹. Наголошувалося також на важливості реалізації наступних завдань, зокрема: щоб питання організації курсів і читань було передано з Міністерства просвіти Міністерству землеробства; залучення до даних заходів місцевих агрономічних фахівців (агрономи, ветеринари, викладачі сільськогосподарських навчальних закладів, пасічники й ін.); Міністерство землеробства повинно надавати дозвіл на використання при проведенні курсів і

³⁹ Деятельность сельскохозяйственных обществ. *Хуторянин*. 1905. № 19. С. 420-421.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Труды Полтавского Общества сельского хозяйства за 1910 г...

читань брошур Чикаленка, Ваганова, Немоловського, Ганька, Степовика, написані українською мовою; затвердження тем для заходів повинно бути надано уповноваженим Міністерства землеробства⁴².

Окремі галузеві фахівці розуміли, що підняти сільське господарство на новий рівень можна за рахунок широкого поширення наукових знань, на які опиралося сільське господарство західних країн. Так, на сторінках «Хуторянина» було зроблено передрук статті Криштафовича із «Сільського господаря», в якій він акцентував увагу на важливості поширення іноземної науково-технічної інформації серед населення. Зазначимо, що на початку ХХ ст. значна частина фахівців виступала проти даної ідеї. Вони зазначали, що російський мужик, якщо він тямущий у міркуваннях щодо погоди та її передбаченні, розуміє більше, ніж будь-який професор метеорології; що стосується птахівництва, то лише поглядом він зможе відрізнити гусака від гуски, чого не зробить жоден учений з птахівництва з усіма своїми теоріями, інкубаторами та брудерами⁴³.

Інший вчений, професор Д. Морев, акцентував увагу на тому, що сільським господарством у Росії займається близько 86% усього населення, що становило 100 млн. осіб, у США 9 млн. 500 тис. Таким чином, кількість землевласників у Америці була меншою майже у 10 разів порівняно з Російською імперією, проте вони обробляли майже таку ж площу землі та збирали у два рази більше зернових. Дана тенденція відмічалася і стосовно європейських країн, жодна з них не мала такої низької врожайності сільськогосподарських культур як у Росії. Так, на одну десятину середній урожай зерна в Англії становив 122,2 пудів, США – 83,7, Німеччині – 80, Франції – 79,2, Австро-Угорщині – 70,3, Італії – 58,4, Росії – 40,2 пудів. Криштафович наголошував, що з метою поліпшення справ у галузі необхідна активна допомога держави, залучення значних матеріальних інвестицій, застосування галузевих знань і кращого передового досвіду. Він також зазначав, що незважаючи на думку частини фахівців, що немає розвитку знань та їх розповсюдження без коштів, а інша – навпаки, що немає матеріальних засобів без достатніх знань, необхідно було якнайшвидше зрозуміти, що знання необхідно ставити на перше місце і тоді можна досягти значного піднесення галузі. Прагнення до розвитку землеробства у населення повинно охопити усі класи суспільства та всі установи держави. На його думку, знання потрібно здобувати в Європі та США. Він наголошував на необхідності детально вивчати американські методи та прийоми та намагатися застосувати їх у себе⁴⁴.

Полтавське товариство сільського господарства намагалося також висвітлювати закордонний досвід ведення сільського господарства. Так, за ініціативи Установи, 27 лютого 1902 р. у Полтаві було організовано лекцію Н.А. Крюкова щодо збуту продуктів тваринництва в Англії, зокрема було висвітлено наступні питання: загальні дані щодо вивезення сільськогосподарських продуктів із Росії та ввезення їх до Англії; умови транспортування продуктів, які швидко псуються; холодильники та їх значення у торгівлі продуктами; розбирання туш; організація ринку Англії щодо продуктів, які швидко псуються (яйця, масло, сир та ін.); умови успішної їх реалізації⁴⁵.

⁴² Из сельскохозяйственной печати. *Хуторянин*. 1902. № 6. С. 117.

⁴³ Из сельскохозяйственной печати. *Хуторянин*. 1902. № 7. С. 138.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibid. С. 139.

Зазначимо, що заходи, які проводило Полтавське товариство сільського господарства з поширення наукових знань серед населення, давало позитивні результати. Співробітники Установи відмічали постійне зростання підтримки губернським земством цього питання. Так, станом на 1903 р., з 15 повітів Полтавської губернії агрономічну допомогу населенню надавали 13. Крім того, функціонували 6 нижчих сільськогосподарських шкіл, чотири дослідні поля, одне губернське та 8 повітових галузевих товариств, зокрема й Полтавське товариство сільського господарства. Як наслідок, виникла потреба у скликанні періодичних засідань галузевих фахівців з метою обміну досвідом, спостереженнями, думками, розроблення подальших шляхів і способів поліпшення місцевого сільського господарства та задоволення інформаційних потреб і запитів населення. Як результат, – з 17 по 20 лютого 1903 р. Товариство провело третю нараду з питань надання агрономічної допомоги сільським мешканцям. Перше засідання було призначене на понеділок о 7½ год. вечора у приміщенні Установи, – Дворянському будинку. Решта днів засідання агрономічної наради розпочиналася об 11-й год. ранку у приміщенні Природничо-історичного музею. На зібранні було розглянуто низку питань, зокрема й П.М.Дубровського «Значення дослідних установ і популяризація сільськогосподарських знань», Ю.Ю.Соколовського «Другий з'їзд діячів з дослідної справи», О.А.Іллічевського «Про підготовчі роботи до з'їзду сільських господарів Полтавської губернії і губернської сільськогосподарської виставки у наступному році», М.А.Ольхівського «Вироблення нормальної природничо-історичної колекції для сільськогосподарських шкіл Полтавської губернії»⁴⁶.

ВИСНОВКИ

Полтавським товариством сільського господарства велася активна робота як з генерування нових знань, так і широкої їх популяризації з використанням різних форм і методів. Фахівці Товариства докладали значні зусилля для заснування друкованих органів, зокрема «Журналу засідань», «Додатку до журналів Сільськогосподарського товариства», «Хуторянина», «Календаря хуторянина», які на своїх сторінках відображали постанови та розпорядження керівництва країни, результати діяльності товариств і науково-дослідних установ, огляди галузевої літератури, статті з сільського господарства, запитання від читачів і відповіді на них, новини, оголошення та багато іншої корисної інформації.

Члени Товариства активно працювали над формуванням та виданням дешевих брошур з актуальних питань сільського господарства, а також публікували матеріали, підготовлені фахівцями інших галузевих закладів на сторінках своїх друкованих органів для ознайомлення з ними читачів.

Велику увагу членами Полтавського товариства сільського господарства було приділено поширенню вітчизняних та іноземних галузевих знань через публікації оглядів нових надходжень і статей щодо ведення сільського господарства за кордоном, а також організації та проведення місцевих виставок, читань і лекцій.

З метою своєчасного ознайомлення фахівців Установи з останніми досягненнями аграрної науки, вони намагалися системно підійти до питання комплектування фонду власної бібліотеки за рахунок підписки на газети, журнали,

⁴⁶ От Правления Полтавского сельскохозяйственного общества. *Хуторянин*. 1903. № 7. С. 138.

а також придбання книг. З метою регламентації взаємовідносин між читачами та книгозбірнею було розроблено правила користування літературою.

Актуальною для колективу Товариства була наукова діяльність на дослідних полях, результати якої поширювалися серед населення. Останнє могло наочно переконатися у перевагах і недоліках окремих технологій виробництва продукції рослинництва та тваринництва. Складовою науково-інформаційного забезпечення населення була організація фахівцями Установи читань (тривалість, підбір брошур, ілюстрованого матеріалу, діаграм, проведення екскурсій тощо). Отже, Полтавське товариство сільського господарства стало у свій час тією важливою Установою, яка не лише генерувала, але й намагалася максимально повно пропагувати передові аграрні ідеї, погляди, останні досягнення науки й практики серед населення та галузевих фахівців.

REFERENCES

- Demuz, I.O.** (2013). Silskohospodarski tovarystva Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.: dosvid istoriografichnykh napratsiuvan suchasnoi vitchyznianoï nauky [Agricultural societies of the second half of the 19th – early 20th centuries: the experience of historiographic developments of modern domestic science]. *Siverianskyi litopys, 1*, 76-82 [in Ukrainian].
- Derlemenko, V.V.** (2002). Istorychnyi aspekt formuvannya silskohospodarskoho bibliotechno-informatsiinoho resursu Ukrainy [The historical aspect of the formation of the agricultural library and information resource of Ukraine]. *Visnyk Skhidnoukrajinskoho natsionalno universytetu imeni V. Dalia, 9*, 71-78 [in Ukrainian].
- Derlemenko, V.V.** (2002). Istorychni peredumovy vynyknennia protsesu poshyrennia silskohospodarskykh tekhnichnykh znan ta informatsii v Ukraini (kinets XIX — pochatok XX st.) [Historical prerequisites for the emergence of the process of dissemination of agricultural technical knowledge and information in Ukraine (late XIX – early XX century)]. *Istoriia ukrainskoi nauky na mezhi tysyacholit, 8*, 104-111 [in Ukrainian].
- Ivanchenko, L.A.** (2018). Budivnychi silskoho gospodarstva druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.: vplyv hromadsko-prosvitnytskoi diialnosti ta sotsialno-intelektualnoho otocennia P.M. Dubrovskoho (1857-1916) na rozvytok ukrainskoi natsii [Construction agriculture in the second half of the 19th – early 20th centuries: the influence of social and educational activities and the social and intellectual environment P.M. Dubrovsky (1857-1916) on the development of the Ukrainian nation]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy, 11*, 227-233 [in Ukrainian].
- Lysenko, M.S.** (2015). Poltavske tovarystvo silskoho gospodarstva: istoriia i dosvid (do 150 richnytsi) [Poltava Society of Agriculture: history and experience (up to the 150th Anniversary)]. *Sumska starovyna, XLVII*, 41-52 [in Ukrainian].
- Rusan, V.M.** (2022, July 28). Osoblyvosti funktsionuvannya ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy v umovakh viiny [Features of the functioning of the agricultural sector in Ukraine]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. Retrieved from <https://bit.ly/48fZbm9> [in Ukrainian].
- Samorodov, V.M. & Pospielov, S.V.** (2022). Profesor Anastasii Zaikevych (1842-1931): poltavskiy portret na tli chasu [Professor Anastasy Zaykevich (1842-1931): Poltava portrait against the backdrop of time]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii, 2*, 142-148. DOI: 10.31210/visnyk2022.02.17 [in Ukrainian].
- Samorodov, V.M. & Kyhym, S.L.** (2015). *Poltavske silskohospodarske tovarystvo (1965-1920 rr.): istoriia, zvytiaty, pershopostati* [Poltava Agricultural Society (1965-1920): history, victories, leaders]. Poltava [in Ukrainian].
- Shulga, V.P.** (2015). Shtrihi do portretnih narisiv ochilnikiv poltavskogo doslidnogo polya (do 150-richchya Poltavskogo tovaristva silskoho gospodarstva) [Strokes to the portrait sketches of the heads of the Poltava experimental field (to the 150th Anniversary of the Poltava Society of Agriculture)]. *Istoriya nauki i biografiika, 3*. Retrieved from <http://inb.dnsgb.com.ua/2015-3/16.pdf> [in Ukrainian].
- Verhunov, V.A.** (2009a). Ukrainkomu Rotamstedu – 125 rokiv [Ukrainian Rothamsted is 125 years old]. *Zerkalo nedely, 42*, 30 [in Ukrainian].
- Verhunov, V.A.** (2009b). *Poltavske doslidne pole: Stanovlennia i rozvytok silskohospodarskoi doslidnoi spravy v Ukraini (do 125-richchia derzhavnogo doslidnytstva v ahronomii ta tvarynnytstvi)* [Poltava

- research field: Formation and development of agricultural experimental work in Ukraine (to the 125th Anniversary of state research in agronomy and animal husbandry)]. Kyiv [in Ukrainian].
- Vergunov, V.** (2015a). The tradition of worthy housekeeping on earth [Tradyttsiia hidnoho hospodariuvannia na zemli]. *Viche*, 7 [in Ukrainian].
- Verhunov, V.A.** (2015b). *Poltavskomu tovarystvu silskoho hospodarstva – 150 rokiv: vikhy vydatnykh diian na blaho Ukrainy* [The Poltava Society of Agriculture is 150 years old: milestones of outstanding deeds for the good of Ukraine]. Vinnytsia [in Ukrainian].
- Verhunov, V.A., Derlemenko, V.V., Tarabrin, O.Ye. & Kapralyuk, O.V.** (2015). *Natsionalna bibliohrafichna systema vyiavlennia ta rozpovsiudzhennia silskohospodarskoi naukovo-tekhnichnoi informatsii z metoiu yii intehtratsii u svitovyi rynek informatsiinykh resursiv i posluh* [National bibliographic system for identifying and disseminating agricultural scientific and technical information in order to integrate it into the world market of information resources and services]. Vinnytsia [in Ukrainian].
- Verhunov, V.A., Hrytsenko, N.F., Chernokolova, K.O. & Opara, N.M. (Comps.)** (2015). *Poltavske tovarystvo silskoho hospodarstva* [The Poltava Society of Agriculture]. Vinnytsia [in Ukrainian].
- Verhunov, V.A.** (2020). Haluzevi initsiatyvy Poltavskoho tovarystva silskoho hospodarstva (1865-1920 rr.) v ahrarnomu sektori krainy [Industry initiatives of the Poltava Society of Agriculture (1865-1920) in the agricultural sector of the country]. *Universum istorii ta arkeolohii*, 3 (28), 1, 26-40. DOI: 10.15421/26200103 [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 05.01.2023

Схвалено до друку / Accepted: 01.12.2023